

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Safayeva Diyora Hamid qizi

Urganch davlat Pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti "Pedagogika" kafedrası o'qituvchisi

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.10421994>

ARTICLE INFO

Received: 15th December 2023

Accepted: 21th December 2023

Online: 22th December 2023

KEY WORDS

Ta'lim tizimi, akmeologik kompetensiya, pedagogik faoliyat, akmeogramma, innovatsion yondashuv.

ABSTRACT

Mazkur maqolada bo'lajak o'qituvchining akmeologik kompetentsiyasining mohiyati ko'rib chiqiladi. Uning tarkibiy tarkibiy qismlarining tarkibi va tarkibi aniqlanadi: ehtiyoj-motivatsion, kognitiv, qiymat-semantik, fikr faoliyati, kasbiy faoliyat, ijtimoiy-kooperativ va refleksiv-boshqaruv. Uning asosiy funktsiyalari ta'kidlangan: rag'batlantiruvchi-motivatsion, kognitiv, me'yoriy-tartibga soluvchi, ijodiy va ijodiy rivojlanish. Uning rivojlanishining uchta darajasi aniqlandi: past, o'rta va yuqori. Uning ikki turiga xos xususiyat berilgan: an'anaviy evolyutsion va faoliyat-refleksiv xususiyatlari yoritib beriladi.

Kirish: Zamonaviy, axborot xususiyatiga ega bo'lgan jamiyat, fan o'qituvchisining kasbiy mahoratini rivojlantirish muammosi dolzarb va muhim masalalardan biridir. Bugungi kunda ko'plab faylasuflar, metodologlar, pedagogika nazariyotchilarining kognitiv sa'y-harakatlari an'anaviy pedagogik professionallikni o'zgartirishning nazariy va uslubiy asoslarini izlash bilan bog'liq. Ushbu yo'nalishda akmeologik tizimli fikrlash yondashuvlari asosida pedagogik professionallikning yangi turini-fikrlash faoliyatini shakllantirish va rivojlantirishning nazariy va texnologik vositalarini ishlab chiqish ayniqsa muhim va dolzarbdir.

Tadqiqot natijalari va ularni muhokama qilish:

Ma'lumki, akmeologik muammolar o'tgan asrning boshlarida psixologik va pedagogik nazariyada paydo bo'lgan. So'nggi o'n yilliklarda yetuk shaxsning professionalligi cho'qqilari haqidagi fan jadal rivojlanmoqda. U "akmeologiya" deb nomlangan. Bugungi kunda akmeologiya jamiyat hayotining turli kasbiy sohalariga kirib bormoqda, bu pedagogik ishlab chiqarish sohasi uchun ayniqsa muhimdir. Akmeologiyaning jadal ijtimoiylashuvi mavjud. Akmeologiya bo'yicha o'quv fanlari turli mutaxassisliklarning o'quv dasturlariga kiritila boshlandi va ushbu fan bo'yicha birinchi o'quv qo'llanmalari o'quv-uslubiy ta'minot sifatida ishlab chiqilmoqda, ular bo'lajak mutaxassislar tomonidan professionallik va ijodiy o'zini o'zi anglashning nazariy va uslubiy asoslari va uslubiy usullarini, o'zini takomillashtirish usullarini, oliy ta'lim talabalarining kasbiy faoliyatida pedagogik mahoratga erishish usullarini o'zlashtirishga mo'ljallangan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, birinchi marta o'qituvchilar malakasini oshirishda akmeologik yondashuvdan foydalanish va amalga

oshirishning haqiqiy imkoniyati paydo bo'ldi. Ushbu holat bo'lajak fan o'qituvchilari orasida oliy ta'limda kasbiy va pedagogik tayyorgarlikning eng muhim tarkibiy qismi sifatida akmeologik kompetentsiya asoslarini shakllantirish muammosini aniq ko'rsatib turibdi. Ushbu turdagi kasbiy kompetentsiyaning o'rni va ahamiyati har bir o'qituvchi tomonidan shaxsiy "akmeologiya"ga maqbul erishish strategiyasi va taktikasini ishlab chiqishda ko'rinadi.

Oliy ta'lim jarayonida talabalar pedagogik akmeologiya asoslarini tushunadilar, kasbiy va shaxsiy rivojlanishda bo'lajak o'qituvchi shaxsining ehtiyoj-motivatsion sohasi shakllanadi, pedagogik kasbning asosiy tarkibiy qismlari o'zlashtiriladi va o'z pozitsiyasini qurish bilan bog'liq ijodiy faoliyat yangilanadi. O'qituvchining shaxsiy akmeogrammasini yanada rivojlantirish kasbiy va pedagogik faoliyat jarayonida sodir bo'ladi.

Akmeologik kompetentsiya maxsus va alohida ajratilmaydi. Oliy ta'lim tizimida akmeologik kompetentsiya kasbiy va pedagogik kompetentsiyaning bir qismidir va akademik va ijtimoiy-shaxsiy kompetentsiya bilan chambarchas bog'liqdir. Yuqoridagi uchta vakolatga qo'yiladigan talablar sohasida bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan va akmeologik kompetentsiyaning mohiyatini aks ettiradigan vakolatlarni kiritish mumkin:

1) akademik vakolatlar - bu mustaqil ravishda ishlash va kasbiy darajangizni oshirish, muammolarni hal qilishda fanlararo yondashuvni qo'llash, innovatsion texnologiyalarni yaratish va takomillashtirish sohasidagi nazariy va amaliy muammolarni hal qilish uchun olingan asosiy ilmiy va nazariy bilimlarni qo'llash.

2) o'quv faoliyatida samarali pedagogik vositalarni tahlil qilish, joriy etish, loyihalash, rejalashtirish va ulardan foydalanish bilan bog'liq bo'lgan kasbiy vakolatlar;

3) o'quv-uslubiy faoliyatda ular o'qitish va tarbiyalashning oqilona usullari, shakllari va vositalarini tashkil etish, rivojlantirish, ishlab chiqish, rejalashtirish va ulardan foydalanish bilan bog'liq;

4) ilmiy-tadqiqot faoliyatida ular o'quv va yangi psixologik, pedagogik va fan bilimlari, shuningdek pedagogik amaliyotda o'z tadqiqotlarini o'tkazish va ulardan foydalanish bilan tashkiliy va boshqaruv faoliyatida ular ta'lim faoliyati sohasida sifatni tashkil etish va boshqarish, shuningdek samarali ijtimoiy-pedagogik o'zaro ta'sirni qurish bilan bog'liq;

5) innovatsion faoliyatda o'quvchilarni o'qitish va tarbiyalash jarayonida pedagogik innovatsiyalarni ishlab chiqish va ulardan foydalanish bilan bog'liq¹.

Ilmiy va uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, "akmeologik kompetentsiya", "bo'lajak o'qituvchining akmeologik kompetentsiyasini shakllantirish" tushunchalari kam o'rganilgan va ularning nazariy va uslubiy asoslari yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Psixologik va pedagogik tadqiqotlarda "akmeologik pozitsiya", "akmeogramma", "akmeologik madaniyat", "akmeologik bilim" va boshqalar kabi tushunchalar mavjud.

Ushbu muammoni hal qilishning uslubiy asosi kompetentsiyaga asoslangan yondashuv bo'lib, bugungi kunda oliy ta'lim sharoitida pedagog kadrlar tayyorlash tizimi uchun asosiy hisoblanadi. "Kompetentsiya" tushunchasini joriy etishning maqsadga muvofiqligi kasbiy faoliyat sohasini tavsiflashni birlashtirish, soddalashtirish va lakonizatsiya qilish zarurati

¹ Анисимов, О. С. Педагогическая акмеология: общая и управленческая / О. С. Анисимов. – Минск: Технопринт, 2002. – 788 с.

bilan bog'liq edi. Shu bilan birga, psixologik va pedagogik adabiyotlarda ushbu kontseptsiyani "kompetentsiya" tushunchasi bilan aniqlash hollari tez-tez uchraydi. Ushbu masala bo'yicha pedagogika fanida hali yakdil fikr ishlab chiqilmagan. Bir ma'lumotga ko'ra, kompetentsiya o'ziga xos shaxsiy, integral xususiyat, simptom kompleksi va kompetentsiya – o'ziga xos kasbiy va funktsional xususiyatlar to'plami deb ishoniladi. Boshqa ma'lumotlarga ko'ra, kompetentsiya asosan bilim, ko'nikma, shaxsiy fazilatlar to'plami sifatida qaraladi va kompetentsiya tajriba, tayyorlik, savodxonlik, kasbiy harakatlarni amalga oshirish qobiliyatini anglatadi.

Psixologik va pedagogik ishlarda ushbu tushunchalarni talqin qilishning ko'pligi hal qilinadigan ilmiy-tadqiqot vazifalariga qo'shimcha ravishda turli xil tadqiqot pozitsiyalarining mavjudligi va ko'pincha tadqiqotlarda ontologik va tizimli yondashuvlardan foydalanmaslik bilan bog'liq. Ushbu yondashuvning mohiyati shundan iboratki, bu uzluksiz umumiy va kasb-hunar ta'limi uchun uslubiy asos bo'lib, uning mohiyati kasbiy muammolar va muammolarni hal qilishning me'yoriy va ijodiy va ijodiy qobiliyatlariga ega bo'lgan mutaxassisni tayyorlashga yo'naltirilgan reflektiv-faoliyatli oliy ta'limni amalga oshirishdan iborat.

Bo'lajak o'qituvchining akmeologik kompetentsiyasi deganda biz shaxsning kasbiy va pedagogik yo'nalishi, bilimlari, qadriyatlarini, pedagogik fikrlash faoliyati usullarining dinamik birligini aks ettiradigan, ijtimoiy-madaniy muhitda va ta'lim amaliyotida samarali kasbiy va shaxsiy rivojlanishni amalga oshirishga imkon beradigan umumiy kasbiy va pedagogik kompetentsiyaning bir qismini tushunamiz.

Kompetentsiyaga asoslangan kasbiy yo'naltirilgan ta'lim sohasidagi ilmiy va pedagogik tadqiqotlar, shuningdek, insonning kasbiy va shaxsiy rivojlanishining ontologiyasi akmeologik kompetentsiyaning nazariy modelini yaratish va uning tuzilishini aniqlash uchun asosdir. Ushbu tadqiqotlar asosida va tarbiyaviy vaziyatda o'qituvchining kasbiy va shaxsiy rivojlanishining mohiyatiga asoslanib, akmeologik kompetentsiya quyidagi tarkibiy qismlardan iborat: ehtiyoj-motivatsion, kognitiv, qiymat-semantik, fikr faoliyati, kasbiy faoliyat, ijtimoiy-kooperativ va reflektiv-boshqaruv. Akmeologik kompetentsiya tarkibidagi tarkibiy qismlarni ajratish va fiksatsiya qilish mantig'i turli mualliflarning tadqiqotlari bilan tasdiqlangan. Ushbu tuzilishda dastlabki to'rtta komponent bo'lajak o'qituvchi shaxsining shakllanishi va rivojlanishi aspektlarini aks ettiradi (shaxsiy makon), keyingi ikkita komponent uning kasbiy va faoliyat rivojlanishini aks ettiruvchi asosda tavsiflaydi, oxirgi komponentning o'ziga xos xususiyati shundaki, uning kasbiy va shaxsiy rivojlanishi pedagogik jamoada amalga oshiriladi. Ijtimoiy ahamiyatga ega. Buning sababi, **G. P. Shchedrovitskiyning** fikriga ko'ra, faqat jamiyatda, ijtimoiy munosabatlarda, ijtimoiy muhitda, faoliyatda inson muayyan faoliyat turlarini o'zlashtirish, ularni boshqa odamlar bilan hamkorlikda amalga oshirishni o'rganishi mumkin. Faqat inson ijtimoiy faoliyatining qismlarini o'zlashtirish darajasida shaxs inson va shaxsga aylanadi².

Ushbu komponentlar tarkibining me'yoriy tuzilishi bo'lajak o'qituvchining shaxsiy akmeogrammasini retrospektiv aks ettirish, ishlab chiqish, amalga oshirish va istiqbolli aks ettirishni amalga oshirishga imkon beradi. Ushbu komponentlarning tarkibiy xususiyatlari quyidagi jadvalda keltirilgan.

² Ананьев, Б. Г. О проблемах современного человековедения / Б. Г. Ананьев. – М. : ЛГУ, 1980. – 328 с.

1-jadval.

Bo'lajak o'qituvchining akmeologik kompetentsiyasining tarkibiy qismlari	Har bir komponentning tarkibiy xususiyatlari
Ehtiyoj-motivatsion	Kasbiy va shaxsiy rivojlanish, bo'lajak o'qituvchining o'zini o'zi takomillashtirish bilan bog'liq ehtiyojlar va motivlar
Kognitiv	Shaxsiy "akmeologiya"ning maqbul yutug'i bilan bog'liq shaxsiy va kasbiy muhim bilimlar, fazilatlar, xususiyatlar va qobiliyatlar
Qiymat-semantik	Kasbiy va shaxsiy rivojlanishning qadriyatlari va ma'nolari
Fikrlash faoliyati	Bo'lajak o'qituvchining akmeologik ongi va tafakkuri
Kasbiy faoliyat	Bo'lajak o'qituvchining akmeologik faoliyatini loyihalash va amalga oshirish usullari
Ijtimoiy-kooperativ	Shaxsning kasbiy mahoratiga talab va rivojlanish va faoliyati. O'qituvchilarning birgalikdagi umumiyliigi
Refleksiv va boshqaruv	Bo'lajak o'qituvchining kasbiy va shaxsiy rivojlanishini boshqarish bilan bog'liq aks ettiruvchi faoliyat usullari

1-jadval. Bo'lajak o'qituvchining akmeologik kompetentsiyasining tarkibiy tarkibiy qismlarining xususiyatlari.

Bo'lajak o'qituvchining akmeologik kompetentsiyasining har bir tarkibiy qismining asosiy muhim xususiyatlarini ochib beramiz. Ehtiyoj-motivatsion, kognitiv va qiymat-semantik tarkibiy qismlar o'qituvchi-akmeologning shaxsiy xususiyatlari bilan ifodalanadi, ular o'qituvchi shaxsning akmeologik yo'nalishining mohiyatini aks ettiradi. Ushbu xususiyatlarga quyidagilar kiradi:

- bilim va qadriyatlar;
- ijodkorlik;
- pedagogik pozitsiya;
- kasbiy o'z taqdirini o'zi belgilash;
- ma'naviy-axloqiy va motivatsion-ehtiyoj sohalari;
- kasbiy va pedagogik yo'nalish va professional o'qituvchining kasbiy muhim fazilatlarini.

Ushbu elementlardagi me'yoriy tuzilmani o'zlashtirish o'qituvchiga shaxsning akmeologik kompetentsiyasini o'zlashtirishga imkon beradi.

Fikrlash faoliyatining tarkibiy qismi bo'lajak o'qituvchining akmeologik ongi va tafakkuri bilan fikrlash faoliyatining o'ziga xos akmeologik turi sifatida bog'liq. Akmeologik fikrlash faoliyati uchta asosiy qatlam va ikkita jarayondan iborat. Birinchisiga quyidagilar kiradi: akmeologik fikrlash harakati, akmeologik fikr kommunikatsiyasi va akmeologik fikrlash, bu erda etakchi akmeologik fikr kommunikatsiyasi qatlami bo'lib, u qolgan ikkita qatlamni bog'laydi va ushbu turdagi fikrlashning yaxlitligi va izchilligini hosil qiladi. Tushunish va aks

ettirish – bu uchta qatlamni qamrab oladigan jarayonlar va ularsiz akmeologik fikrlash mumkin emas.

Kasbiy faoliyat komponenti bo'lajak o'qituvchining akmeologik faoliyatining mohiyati va tuzilishini aks ettiradi, bu quyidagi usullar orqali amalga oshiriladi: pedagogik professionallikning dastlabki holatini muammoli tahlil qilish, shaxsiy akmeologik loyihani (akmeogramma) ishlab chiqish va uning rivojlanishi (kontseptualizatsiya, texnologizatsiya va resurslarni qo'llab-quvvatlash), mavjud va fikr-mulohazalar asosida uning kasbiy va shaxsiy rivojlanishini doimiy ravishda qayta loyihalash.yoki professional sohada yuzaga keladigan vaziyat, kasbiy va pedagogik faoliyatning afzalliklari va kamchiliklarini aks ettirish.

Ijtimoiy-kooperativ tarkibiy qism o'qituvchining ta'lim sohasidagi akmeologik loyihagini kollektiv pedagogik sub'ekt bilan amalga oshirish bo'yicha birgalikdagi, kelishilgan harakatlaridan iborat. Kollektiv sub'ekt sifatida kommunal guruh, ijtimoiy-ta'lim kasb-hunar hamjamiyati va o'qituvchilarning ijtimoiy-ta'lim kasb-hunar jamoasi ishlaydi. E'tibor bering, o'qituvchilar tashkilotlarining dastlabki ikki turida o'qituvchi uchun shaxsiy akmeogrammani amalga oshirish juda qiyin bo'ladi, chunki u doimo ijtimoiy-madaniy vaziyat, hamkasblar va pedagogik ma'muriyatning qarshiligiga duch keladi. U ijtimoiy-madaniy voqelikda yashash muhitini yaratishi kerak, ammo shu bilan birga u "shaxs-tizim" o'zaro ta'sirini doimiy ravishda aks ettirishi kerak. Bo'lajak o'qituvchining akmeologik kompetentsiyasining ushbu tarkibiy qismi ushbu ijtimoiy-kasbiy tashkilotda akmeologik kompetentsiyani etishtirishda kasbiy va shaxsiy rivojlanishiga zarar yetkazmasdan qo'shma pedagogik faoliyatda rozilik dizaynini topishdan iborat. Refleksiv boshqaruv komponenti ta'lim amaliyotida bo'lajak o'qituvchining kasbiy va shaxsiy rivojlanish mexanizmini aks ettiradi.

Xulosalar: Bo'lajak o'qituvchining akmeologik kompetentsiyasining mohiyati shundaki, bu ta'lim amaliyotida kasbiy va shaxsiy rivojlanishni amalga oshirishga imkon beradigan shaxs, bilim, qadriyatlar, pedagogik fikrlash va faoliyat usullarining kasbiy va pedagogik yo'nalishining dinamik birligi.

Akmeologik kompetentsiya quyidagi tarkibiy qismlardan iborat: ehtiyoj-motivatsion, kognitiv, qiymat-semantik, fikr faoliyati, kasbiy faoliyat, ijtimoiy-kooperativ va refleksiv-boshqaruv.

Bo'lajak o'qituvchining akmeologik kompetentsiyasining quyidagi funktsiyalari ta'kidlangan: rag'batlantiruvchi-motivatsion, kognitiv, me'yoriy-tartibga soluvchi, ijodiy-ijodiy va rivojlantiruvchi. Uning rivojlanishining uchta darajasi aniqlandi: past, o'rta va yuqori. O'rta daraja oliy ta'lim pedagog kadrlar tayyorlash uchun asosiy va asosiy daraja ekanligi aniqlandi. Bo'lajak o'qituvchining akmeologik kompetentsiyasining ikki turi aniqlandi: an'anaviy-evolyutsion va faoliyat-refleksiv.

Shunday qilib, "bo'lajak o'qituvchining akmeologik kompetentsiyasi" tushunchasining yuqorida keltirilgan muhim xususiyatlari, bizning fikrimizcha, ushbu kontseptsiyaning keyingi mezonlarini aks ettirishga va uning akmeologik bilimlar tizimidagi o'rnini aniqlashga, shuningdek mehnat bozorida yuqori malakali va talab qilinadigan o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida imkon beradi. Bundan tashqari, bugungi kunda bo'lajak o'qituvchilari o'rtasida ushbu turdagi kasbiy ixtisoslikni shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlarni rivojlantirish mumkin.

References:

1. Khudoyberganov, D., & Safaeva, D. (2023). Mechanisms Of Directing The Socialization Of Students On The Basis Of A Gender Approach. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(5), 894-900.
2. Khudoyberganov, D., & Safaeva, D. (2023). Gender yondashuv asosida o'quvchilarni ijtimoiylashtirishga yo'naltirish mexanizmlari. *Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры*, 3(5 Part 2), 42-46.
3. Diyora, S., & Muzaffar, A. (2023). O'qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirishning nazariy asoslari. *PEDAGOGS jurnali*, 1(1), 709-709.
4. Sharifzoda Sardorbek O'rozboy Tabib o'g'Li. (2023). Development Of Socio-Cultural Competence Of Future Teachers Based On Gender Approach. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 3(07), 158-165.
5. Анисимов, О. С. Педагогическая акмеология: общая и управленческая / О. С. Анисимов. – Минск : Технопринт, 2002. – 788 с.
6. Ананьев, Б. Г. О проблемах современного человековедения / Б. Г. Ананьев. – М. : ЛГУ, 1980. – 328 с.